

- зб. наук. праць Черкаського державного університету ім. Б. Хмельницького. – 2002. – Вип. 5.
7. Сикриєру Н. П. Бессарабия за 22 проклятых года: реальность и итоги [Электронный ресурс] // Независимый еженедельник Молдовы. – Кишинёв, 2010. – № 36. – Режим доступа к газете : www.public.ru
  8. Заставний Ф.Д. Географія України. – Львів: Світ, 1994.
  9. Комунальна установа „Ізмаїльський архів” (далі – КУІА). – Ф. р-470. – Оп. 1. – Спр. 8.
  10. Из постановления Совета Народных Комиссаров УССР «Об организации средних и высших учебных педагогических учреждений в новообразованных Аккерманской и Черновицкой областях УССР» // Советский Придунайский край (1940 – 1945 гг.). Документы и материалы. – Одесса, «Маяк», 1968.
  11. Повідомлення Раднаркому Молдавії Раднаркому УСРС про виділення підручників для молдавських шкіл України 23 березня 1945 р. // Культурне будівництво в УСРС. – К., 1989.
  12. КУІА. – Ф. р-739. – Оп. 1. – Спр. 2.
  13. КУІА. – Ф. р-739. – Оп. 1. – Спр. 11.
  14. КУІА. – Ф. 2009. – Оп. 1. – Спр. 3.
  15. КУІА. – Ф. 2009. – Оп. 1. – Спр. 1.
  16. Депортация из Бессарабии // <http://ru.wikipedia.org/wiki/>; Справка МГБ об особенностях бессарабского кулачества [Электронный ресурс]: док. по истории Молдавии (40-50 гг.). – (История Румынии и Молдовы). – Режим доступа: <http://dacoromania.org/>
  17. Щенки для сталинского костра (Репрессии 1948 г. в Суворово) // Придунайские вестн. – 2008. – 11 сентября.
  18. Сообщение НКГБ СССР о ходе операции по изъятию антисоветского элемента в Молдавской ССР, Черновицкой и Измаильской области УССР [Электронный ресурс]: док. по истории Молдавии (40-50 гг.). – (История Румынии и Молдовы). – Режим доступа : <http://dacoromania.org/>
  19. КУІА. – Ф. 2007. – Оп.1. – Спр. 17.
  20. КУІА. – Ф. 2007. – Оп.1. – Спр. 26.
  21. Коваль В. Кто он, мирнопольский председатель, который с риском для жизни спасал своих колхозников от голода? // Арцызские вестн. – 2008. – № 93. – 22 ноября.

С. Д. Гальчак

РЕПАТРИАНТИ ЯК ВАЖЛИВЕ ДЖЕРЕЛО ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ ПОДІЛЛЯ

Все більше вітчизняних дослідників звертається до теми долі українських „остарбайтерів”. Цьому сприяють нові історичні реалії, доступ до раніше утаємничених архівних джерел, а також відмова тих же дослідників від стереотипів та ідеологічних кліше минулого, кон’юктурних висновків, їх бажання по-новому, неупереджено і об’єктивно, на перспективних методологічних засадах, поглянути на події Другої світової війни, що в сукупності приносять певні результати. Так, відомий український історик О. Є. Лисенко сфокусував свою увагу на визначенні місця „східних робітників” у соціальній піраміді радянського та пострадянського суспільств. В дослідженні „Проблема „остарбайтерів” як предмет соціальної історії” [1] він наголошує, що „остарбайтери” становлять окрему соціальну групу за своїм походженням, обставинами формування, умовами і тривалістю існування,

характером життєдіяльності, ієрархією і субординацією, способами виживання, сприйняттям тогочасних подій та іншими критеріями. Це дало йому підстави виокремити колишніх „східних робітників” у самостійний тимчасовий соціум.

Поряд з вивченням життя та рабської праці невольників у нацистському рейху посилюється науковий інтерес до висвітлення проблем повернення примусових робітників із Сходу на батьківщину. Цьому, зокрема, присвячені статті О. В. Янковської „До питання про долю українських репатріантів Великої Вітчизняної війни” [2], В. Холодницького „Репатріація: з історії повернення жителів Чернівецької області, вивезених за її межі в роки Другої світової війни” [3], Т. В. Пастушенко „Репатріація українських „остарбайтерів” на Батьківщину: 1944 – 1947 рр.” [4], С. Д. Гальчака „Організаційні заходи Радянського Союзу з підготовки до репатріації переміщених осіб” [5], „Антигітлерівська коаліція і питання репатріації „східних робітників” [6], „Фільтрація як обов’язковий елемент репатріації „східних робітників” [7], „Ідеологічні аспекти репатріації „остарбайтерів”-подолан в умовах „холодної війни” [8], О. В. Буцько „Створення і діяльність радянських органів репатріації 1944 – 1946” [9], „Репатріація українських громадян (1944 – 1946 рр.)” [10], „С возвращеньем”: судьба украинских граждан, репатриированных на Родину” [11], ґрунтовне дослідження М. П. Куницького „Примусова репатріація радянських громадян до СРСР після Другої світової війни (український вектор)” [12].

З’явилися праці, в яких йдеться про життя колишніх невольників рейху у радянському суспільстві, ставлення до них з боку держави [13]. Однак таких робіт ще досить мало. Тому мета статті – на прикладі подільських „остарбайтерів”, котрі повернулися додому, коротко проаналізувати використання їх робочих рук уже радянською Вітчизною.

Пограбоване окупантами і знекровлене війною Поділля, щоб відродитись, потребувало матеріальних і трудових затрат. Підняти його з руїн, насамперед, могла лише самовіддана праця кожного, хто по війні залишився живий, хто до кінця не втратив фізичних і духовних сил, хто міг тримати в руках кельму, молоток, сокиру, сапу, лопату, чепіги плуга...

У краї на такі руки відчувався гострий дефіцит, оскільки кількість працюючих за роки війни у ньому істотно зменшилася. Серед загинлих на фронті, від рук нацистів переважало хліборобське чоловіче населення, ремісники. Десятки тисяч працездатних подільян полягли смертю хоробрих на полях битв Великої Вітчизняної. Численні ж каліки, які повернулися з фронту, позитивно вплинути на ситуацію не могли.

В аграрному Поділлі, як і в інших регіонах України, становище ускладнювалося ще й відсутністю найголовнішого засобу виробництва та обробітку землі – сільськогосподарської техніки, котра суттєво полегшувала працю селян і без якої не мислилось подальше зростання її продуктивності.

Гостро не вистачало також робочої худоби. Так, перед весняною посівною кампанією 1946 р. зооветеринарна служба Вінниччини констатувала, що „...переважна частина колгоспного кінського поголів’я не придатна для роботи, а 39196 тварин

взагалі не піднімаються. В Томашпільському районі, наприклад, річне навантаження на одну тяглову одиницю (у тому числі на трактор) складало 21 га, або в 3,5 раза більше передвоєнного часу. От чому в 1946 році в районі залишилися необробленими 8756 га родючого чорнозему, а план посіву озимих виконано на 91,5 %. Таке ж явище спостерігалось на Поділлі повсюдно...” [14, 151].

Основний тягар у землеробстві лягав на плечі змучених війною жінок, а також на домашніх корів, що ледь переставляли ноги: коровами орали, а боронували самі, із останніх сил волочачи борони... Питома вага жіночої праці в аграрному секторі економіки республіки складала тоді 80 %. Життя змусило широко використовувати також дитячу працю. У колгоспах України в 1947 р. працювало 792,8 тис. підлітків віком від 12 до 16 років [15, 33, 34].

В той же час трудових ресурсів вкрай гостро потребували зруйнована промисловість, шахти Донбасу, енергетична галузь, соціальна сфера, а нового поповнення – багатомільйонна армія, що тепер дислокувалася не лише на території СРСР. Незважаючи на вкрай гостру потребу робочої сили на місцях, із Вінниччини в липні 1944 р. в організованому порядку на відбудову шахт Донбасу було відправлено 2565 чоловік [16, 253]... Як справедливо відзначав відомий український історик В. І. Клоков, “основний тягар на відбудові народного господарства ліг на плечі самого населення України” [17].

Тому більш ніж доречним виявилось повернення на батьківщину репатріантів. На всіх рівнях державної і місцевої влади вони розглядалися як важливе джерело трудових ресурсів. Повсюдно одним із найактуальніших питань стало їх працевлаштування, а конкретніше – залучення до суспільно-корисної праці.

Щоправда, на Вінниччині на перших порах недооцінили важливості даної справи. Ось чому із Києва не забарилось застереження. В листі під грифом “таємно” від 8 травня 1945 р., направленому завідуючим відділом у справах репатріації при РНК УРСР Зозуленком керівникам Вінницької області голові облвиконкому Годову та секретарю обкому КП(б)У Міщенко, зверталась їхня увага на те, що “...в надісланій в РНК УРСР формі № 4 [формі звітності. – С. Г.] на 1 квітня 1945 р. вказано, що в працездатному віці прибуло [в область] чоловіків і жінок 682, причому у відомостях вказано, що з числа тих, хто повернувся, 38 чоловік направлено в промисловість, а 133 чол. – в сільське господарство. Чим займається решта 511 чол., у відомостях не відображено...”

Відділ репатріації при РНК УРСР, – наголошувалося далі в листі, – просить Вас вжити термінових заходів по ліквідації вказаних недоліків і вважає за необхідне періодично перевіряти роботу міських і районних радянських і партійних організацій, обласних організацій та приймально-розподільчих пунктів з питань прийому та влаштування радянських громадян, які повертаються на батьківщину з німецького рабства, заслуховувати доповіді керівників на об’єднаних засіданнях виконкому облради та обкому КП(б)У” [18].

Рекомендовані заходи були вжиті, невдовзі становище із працевлаштуванням тих, хто повернувся з нацистської каторги, помітно поліпшилося. Так, станом на 1 грудня 1945 року працевлаштовано 85,8 % від усіх працездатних

репатріантів, хоч тепер доводилося ма-ти справу не із сотнями, а з тисячами людей.

Конкретно у цифрах це відображалось так: всього поверну-лись у Вінницьку область на 01.12.1945 р. репатріантів – 30571 чол. Із них дітей – 1136. Кількість тих, хто міг трудитися – 29435 чол. Із цієї кількості працевлаштовано – 25269 чол., або ж 85,8 відсотка. З них направлено в промисловість – 1122 чол. (7,65 %), у сільське госпо-дарство – 23347 чол. (92,35 %) [19]. Не займались суспільно-корисною працею 4166 чол.

Остаточо питання трудовлаштування було вирішено влітку 1946 року. Тоді станом на 1 серпня на Вінниччину повернулось 48511 репатріантів. Із них у працездатному віці – 46609 чол. (оскільки серед прибулих виявилось 668 дітей та 1234 особи віком понад 55 років). Серед тих, хто міг продуктивно працювати, жінок нараховувалось 33154 (71,2 %), чоловіків – 13455 (28,8 %). 3080 працездатних репат-ріантів (6,65 %) отримали направлення на промислові підприємства, 43525 чол. (93,35 %) – у сільськогосподарське виробництво. Кількісно доля чоловіків-репатріантів на цей час у промисловості складала 1310 чол., жінок – 1770, у сільському господарстві відповідно 12144 та 31361 чол. Загалом народне господарство поповнилось 46585 працівниками. Залишилися непрацевлаштованими лише 24 репатріанти. Тобто, суспільно-корисною працею було охоплено майже 100 від-сотків працездатних громадян, котрі повернулись із німецького рабства [20].

Досить високими показниками характеризувалась робота місцевих органів влади по працевлаштуванню репатріантів на Кам’янець-Подільщині. Станом на 1 січня 1946 р. в область повернулися 67112 чол., в тому числі 1632 дітей. Із 65480 чол. працездатних в промисловість було направлено 4722 чол., у сільське господарство – 58965 чол. Загалом – 63687 чол., або ж 97,2 %. Залишались непрацевлаштованими 1793 чол. [21, 3].

Рівно через місяць становище поліпшилось ще більше. На 1 лютого 1946 р. у Кам’янець-Подільську область повернулось 72550 чол., в т. ч. чоловіків – 21651, жінок – 48210, дітей – 1751, осіб віком за 55 років – 938. Загальна кількість працездатних складала 69861 чол. Із них працевлаштовано в промисловому виробництві 5504 чол., в сільському господарстві – 63440 чол. Разом – 68944 чол. (98,6 %). Без роботи залишались 917 репатріантів [21, 6].

Станом на 1 січня 1947 р. в області було лише 540 безробітних із числа тих, хто повернувся з нацистської каторги. Всього ж повернулося на цей час на Кам’янець-Подільщину 89938 чол. [21, 3].

Серед робітників-репатріантів та репатріантів, зайнятих у сільськогосподарському виробництві, переважала молодь, яка могла б після повернення з Німеччини вчитися у вузах чи технікумах. Але число студентів і учнів з числа репатріантів у перші післявоєнні роки і на Вінниччині, і на Кам’янець-Подільщині було незначним. Так, на початок 1947 р. у Кам’янець-Подільській області навчалось лише 1853 репатріанти. З них у вузах та на професійних курсах – 703 чол. [21, 3]. Решту охоплених навчанням склали школярі.

Характерно, що навіть прибулі з Німеччини діти-сироти, старші 14-и років, відразу ж направлялись у розпорядження Управління трудових резервів, де

через мережу фабрично-заводського навчання (ФЗН) теж залучались до праці. Наголос, як бачимо, було зроблено на виробництво, на якнайшвидше отримання матеріальних благ. Підвищення ж кваліфікації, освітньо-професійного рівня працюючих відкладалось на пізніше. Але найголовніше, ніхто не залишився без роботи. З волі держави усі, хто міг трудитися, були залучені до суспільно-корисної праці, виробництва визначеного п'ятирічним планом валового обсягу продукції.

Отже, репатріанти у повоєнній економіці Поділля, насамперед, розглядалися як важливе джерело трудових ресурсів, їх якнайшвидше і якнайшвидше працевлаштування було найголовнішим питанням діяльності місцевих партійно-радянських органів. Це була політика держави. Активним залученням до суспільно-корисної праці всієї наявної робочої сили вона сподівалася у максимумно короткі строки отримати якомога більший валовий продукт. При цьому навіть не зважалося на наявні перекося: залучення до праці фізично незміцнілих, виснажених нацистською каторгою людей, недостатня увага до підготовки високопрофесійних кадрів, використання дитячої і (особливо широко) жіночої праці та ін. У відбудову народного господарства Поділля найбільший внесок зробили жінки. Насамперед, жінки-репатріантки.

У плані подальшого дослідження теми цікавим бачиться розкриття аспектів адаптації колишніх "східних робітників" у радянському суспільстві, їхня соціальна реабілітація, повернення із небуття в умовах незалежності Української держави.

1. Лисенко О. Є. Проблема „остарбайтерів” як предмет соціальної історії // „...То була неволя”: Спогади та листи остарбайтерів / Гол. ред. В. А. Смолій. Ред. кол.: О. С. Артемов, С. В. Кульчицький, О. Є. Лисенко та ін. Упорядн.: Т. В. Пастушенко, М. Ю. Шевченко. – К., 2006.
2. Янковська О. В. До питання про долю українських репатріантів Великої Вітчизняної війни // *Сторінки воєнної історії України: Зб. статей / НАН України. Ін-т історії України.* – К., 2005. – Вип. 9. – Част. 3.
3. Холодницький В. Репатріація: з історії повернення жителів Чернівецької області, вивезених за її межі в роки Другої світової війни // *II Міжнародний науковий конгрес українських істориків „Українська історична наука на сучасному етапі розвитку”. Кам'янець-Подільський, 17 – 18 вересня 2003 р. Доповіді та повідомлення / Українське Історичне Товариство, Інститут історії України НАН України, Кам'янець-Подільський державний університет. Редактори: Л. Винар, О. Завальнюк.* – Кам'янець-Подільський; Київ; Нью-Йорк; Острог, 2007. – Т. 4.
4. Пастушенко Т. В. Репатріація українських „остарбайтерів” на Батьківщину: 1944 – 1947 рр. // *Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України.* – К., 2005. – Вип. 9. – Ч. 3.
5. Гальчак С. Д. Організаційні заходи Радянського Союзу з підготовки до репатріації переміщених осіб // *Безсмертя подвигу: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 22 квітня 2005 р. / Київський національний університет внутрішніх справ.* – К., 2006.
6. Гальчак С. Д. Антигітлерівська коаліція і питання репатріації „східних робітників” // *Історія України. Маловідомі імена, події, факти: Збірник*

- наукових праць. – Вип. 29. – К., 2005.
7. Гальчак С. Д. Фільтрація як обов'язковий елемент репатріації „східних робітників” // *Історія України. Маловідомі імена, події, факти: Збірник наукових статей.* – Вип. 25. – К., 2004.
8. Гальчак С. Д. Ідеологічні аспекти репатріації „остарбайтерів”-подолян в умовах „холодної війни” // *Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України.* – К., 2004. – Вип. 8. – Част. 2.
9. Буцько О. В. Створення і діяльність радянських органів репатріації 1944 – 1946 // *Сторінки воєнної історії України: Зб. статей / НАН України. Ін-т історії України.* – К., 2005. – Вип. 9. – Ч. 3.
10. Буцько О. В. Репатріація українських громадян (1944 – 1946) // *Сторінки воєнної історії України: Зб. статей / НАН України. Ін-т історії України.* – Вип. 1. – К., 1997.
11. Буцько О. В. „С возвращеньцем”: судьба украинских граждан, репатрированных на Родину // *Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. праць.* – Вип. 2. – К., 1998.
12. Куницький М. П. Примусова репатріація радянських громадян до СРСР після Другої світової війни (український вектор) // *Автореферат дис. канд. істор. наук: 07.00.02 / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича.* – Чернівці, 2008.
13. Мічуда В. В. Побут і дозвілля сільського населення України в повоєнний період (1945 – 1953 рр.). *Автореферат дис. канд. істор. наук: 07.00.01 / Державний вищий нечальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».* – Переяслав-Хмельницький, 2009; Гальчак С. Д. *На узбіччі суспільства: Доля українських «остарбайтерів» (Поділля, 1942 – 2007 рр.).* – Вінниця, 2009.
14. Шульга І. Голод на Поділлі. – Вінниця, 1993.
15. Гальчак С. „Білі плями” скорботи (причини голодомору 1932 - 1933 та голоду 1946 - 1947 років на Поділлі). – Вінниця, 1999.
16. *Вінниччина в роки Великої Вітчизняної війни (1941 – 1945 рр.): Збірник документів і матеріалів / Редколегія: А. Ф. Олійник, М. Л. Бабій, С. С. Байда та ін.; упорядники М. Л. Бабій, А. І. Бабенко, С. С. Байда та ін.* – Одеса, 1971.
17. Клюков В. І. До питання про етапи формування історіографії Великої Вітчизняної війни // *Сторінки воєнної історії України: Збірник наукових праць.* – Вип. 2. – К., 1998.
18. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф. П. – 136. – Оп. 13. – Спр. 67.
19. ДАВО. – Ф. Р – 2700. – Оп. 5. – Спр. 382.
20. ДАВО. – Ф. Р – 2700. – Оп. 5. – Спр. 380.
21. Державний архів Хмельницької області. – Ф. Р – 338. – Оп. 14.

С.І. Гальченко

ДИФЕРЕНЦІОВАНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ УРСР ЗГІДНО З КАРТКОВОЮ СИСТЕМОЮ У ЗАВЕРШАЛЬНИЙ ПЕРІОД ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

Питання забезпечення населення УРСР через карткову систему, запроваджену в роки Великої Вітчизняної війни, неодноразово ставало предметом дослідження праць У. Чернявського [1], Л. Гордона [2], О. Зуйкової [3], А. Ларіна [4], Т. Вронської [5], О. Янковської [6]. Однак, на нашу думку, варто